

цих найменувань. Установлено, що для різних сем кількість дублетних номенів неоднакова. Уведено в обіг номінації, які функціонують у сучасних східнополіських говірках.

Ключові слова: вербалізація, семема, сема, номінація, компаратив.

Холодён Е. Н. К характеристике вербализации особенностей манеры ходьбы в восточнополесских говорах

В статье подан фрагмент анализа лексико-семантической структуры глаголов перемещения в диалектной речи. Совершена попытка описать состав лексико-семантической группы 'идти / ходить'. Выявлены различные виды репрезентантов, реализующих семы на обозначение особенностей ходьбы, связанных с физическими характеристиками человека, и представлен анализ этих наименований. Установлено, что для разных сем количество дублетных номенов неодинаковое. Введены в научный обиход номинативы, функционирующие в современных восточнополесских говорах.

Ключевые слова: вербализация, семема, сема, номинатив, компаратив.

Kholodon O. M. To the problem of verbalization of peculiarities of the manner of moving in the easternpolissian dialects

The article deals with the analysis of the lexico-semantic group of moving verbs in the dialectical language. The specificity of organization of this group is described. The different types of representatives which realize semes of features of walking manner connecting with different physical peculiarities are revealed and the analysis of these names is determined. It has been established that the number of doublet nomens for various semes is not identical. The nominations which function in modern easternpolissian dialects are become current.

Key words: verbalization, sememe, seme, nomination, comparison.

Стаття надійшла до редакції 01. 10. 2012 р.

Прийнято до друку 26. 10. 2012 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Гриценко П. Ю.

О. В. Юсікова (Київ)

УДК 811.161.2'282

**ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД СЕМАНТИЧНОЮ СТРУКТУРОЮ
НАЗВ КОШИКІВ І ПОХІДНИХ З КОРЕНЕМ -КОШ-
В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ**

Значну увагу в українській діалектології спрямовано нині на дослідження тематичних і лексико-семантичних груп лексики, співвідношення структурних і семантичних характеристик лексичних

одиниць, зокрема в працях К. Глуховцевої, В. Лєснової, Л. Тищенко, Г. Гримашевич, І. Гороф'янюк та ін. Теорію лексико-семантичних полів в українській діалектології розробив П. Гриценко [Гриценко 1990: 157]. Семантика лексеми формується, на думку вченого, завдяки просторовому розташуванню сем у її структурі, географії сем, що засвідчує окреслення кількох типів ареалів. Дослідник визнає можливість диференціації діалектного континууму за тою чи тою домінантною семою в межах лексеми [Там само: 190].

Дослідження структури семантичних полів і лексико-семантичних груп нині – одна з актуальних проблем в українській діалектології. Метою статті є аналіз назв кошиків у межах одного словотвірного гнізда як компонентів семантичного поля. Завданнями роботи є опис семантичної структури лексем як одиниць окремих лексико-семантичних груп і підгруп. Дослідження відкриває перспективи для вивчення семантики діалектної лексики в просторовій проекції.

Об'єктом нашого спостереження є назви кошиків з коренем *-кош-* слов'янського походження, що функціонують в межах українського діалектного континууму [ЭССЯ: 195 – 196]. Лексема *кіш* є компонентом семантичного поля (СП): 'ємність для господарських потреб' і функціонує в межах двох лексико-семантичних груп (ЛСГ): 'плетена ємність' і 'дерев'яна ємність'. Перша ЛСГ містить назви кошиків, великих і малих плетених посудин та інших плетених ємностей.

Про ядерний характер лексеми *кіш* (*кош*, *киш*, *кйш*, *куш*) у структурі лексико-семантичної підгрупи (ЛСПГ) 'плетений кошик' свідчить широкий спектр її формально-граматичних і семантичних дериватів у межах підгрупи. За призначенням кошики поділяють на господарські, у яких переносили овочі та фрукти, сіно, солом, полу, листя; кошики, призначені на ярмарок; кошики для збирання лісових ягід і грибів; кошики для квітів, для пляшок, кошики-валізи, ритуальні кошики для освячення Пасхи на Великдень та фруктів на Спаса. За даними Словника української мови, семантична структура лексеми *кіш* об'єднує семемі: 'кошик', 'великий кошик для зберігання борошна, зерна тощо', 'короб воза, саней', 'кошик конічної форми для ловіння риби та зберігання її живою', 'приспособлення у віялці, у жорнах, у млині для засипання зерна' [СУМ, т. 4: 171].

У надністрянському, гуцульському й буковинському говорах диференційна сема 'великий кошик' є домінантною в семантичній структурі лексеми *кіш*: 'великий кошик для кукурудзи, вовни' [ГГКС: 95]; 'велика корзина для картоплі, вовни, кукурудзи' [Піпаш, Галас: 79]; 'кошик до двох метрів висоти, у якому зберігають качани кукурудзи' [Шило: 142; СБГ: 205]; 'виплетений з лози і обмазаний глиною ящик великого розміру для зберігання зерна' [СБГ: 205]. У межах ЛСПГ 'плетений кошик' фонетичний варіант *куш* представляє семему 'обплетений лозою скляний бутель для вина' [Сабадош: 419, 154]. Лексеми *кіш* 'плетене приміщення з дахом для зберігання качанів

кукурудзи' [СБГ: 205]; *куш* *заст.* 'споруда у вигляді високої і вузької клітки для зберігання качанів кукурудзи' [Сабадош: 157] функціонують на периферії досліджуваної ЛСГ.

ЛСГ 'плетена ємність' об'єднує назви ємностей, схожих за формою та способом виготовлення на кошики, зокрема, лексема *кіш* є репрезентантом назв годівниць: 'годівниця для овець', 'годівниця для худоби' [КМСГ]; назв частини димаря: у говірках Закарпаття функціонувала назва плетеного димаря: *кіш* 'плетений і обмазаний глиною димар' [КМСГ]; 'стрижень, арматура, сплетена з лози й обмазана глиною в димоході (від стелі і до верху)' [СБГ: 205]; 'димар, що не виступає над дахом' [Онишкевич: 354]; назв вуликів: *кіш* 'вулик' [ОКДА: к. 54]; *куш* *заст.* 'вулик, виплетений з очерету, осоки, соломи' [Сабадош: 419]; назв рибальських снастей: *кош* (*қуош*) 'верша для вилову риби' [ОКДА: к. 54]; 'т. с.' [СПГ: 105]; 'рибальська снасть' [СБГ: 206]; назв верхньої частини воза, зокрема, виплєтених з лози, верби, берези „кошиків”, що накладалися безпосередньо на ходову частину возів, саней: *кіш* 'плетений кузов воза', 'верхня частина воза, виплетена з лози' [ОКДА: к. 54; КМСГ: Бшт]; 'верхня частина воза' [СБГ: 206]; на Поліссі – *кош* 'плетений з лози цільний кузов, який ставлять на віз при перевезенні картоплі'. Ареальним синонімом до номена *кош* є лексема *полукошок* [Масленникова: 173].

Лексема *кіш* функціонує як компонент ЛСГ 'дерев'яна ємність', зокрема в говірках Карпатського регіону, диференціація її семантики пов'язана з цільовим призначенням об'єкта, його формою й розмірами, напр.: 'дощатий вид кошика (з однією або двома ручками)', 'короб віялки', 'дощатий кузов воза', 'ящик на млині, куди зсипається борошно' тощо [ОКДА: к. 54]. У гуцульських говірках функціонує семема *кіш* 'короб у млині, куди засипають зерно' [ГГКС: 95], у бойківських – *кіш* 'ящик з дощок на возі' [Онишкевич: 354]. Зміну семантики й вихід за межі ЛСГ 'дерев'яна ємність' засвідчують семеми: *куш* 'отвір у млині для засипання зерна' [Сабадош: 157]; *кош* 'віз з розворою' [СПГ: 105].

Суфіксальний дериват *ко́шик*, як і лексема *кіш* належить до ядра ЛСПГ 'плетений кошик' [АУМ, т. 2: к. 149; Аркушин: 248]. Подальший семантичний розвиток лексема *ко́шик* отримала як назва верхньої частини воза, зокрема в буковинських говірках. Семи 'плетений', 'дощатий' є диференційними в межах семеми: 'верхня частина воза, виплетена з лози, або збита з дощок' [СБГ: 229 – 230]. У семантичній структурі лексеми функціонують також семеми *ко́шик* 'захисний плетений футляр на скляному посуді' [СПГ: 105; Лисенко: 37]; *ко́шик* 'курник' [КМСГ].

Пов'язаність з ЛСГ 'плетена ємність', зокрема семемою *кіш* 'плетений димар' простежуємо в семантичній структурі лексеми *ко́шик* 'піч' [КМСГ]; 'частина печі' [КМСГ], зафіксованої в говірках Закарпаття. Вихід за межі СП засвідчує семема: *ко́шик* 'головка соняшника' [КМСГ].

У говірках Закарпаття для називання кошників функціонують лексеми: *коша́р* ‘кошик’ [АУМ, т. 2, к. 149; КМСГ]; *коша́рок* ‘т. с.’ [КМСГ]; *коша́рик* ‘т. с.’ [АУМ, т. 2: 35], *коша́рчина* ‘т. с.’ [КМСГ]; *га́тікоша́р* ‘кошик для бур’яну’ [АУМ, т. 2, к. 35]; *ко́шиці* ‘глибока, широка корзина’ [Піпаш, Галас: 85]. У бойківських говірках – лексеми: *коша́р* ‘кошик для картоплі’ [АУМ, т. 2, к. 35], *кошо́нок* ‘т. с.’; *коши́га*, *кошовча*, *коши́вка* ‘кошик з смерекового коріння’ [Онишкевич: 383 – 384]; на Поліссі – *коша́лик*, *кошолок* ‘кошик з лози з однією ручкою’; *коши́лінка*, *коши́лка* ‘кошик з липової кори для ягід’ [Аркушин: 248 – 249].

Диференційна сема ‘великий кошик’ домінує в семантичній структурі лексеми *коша́рка* (*коши́рка*) ‘великий кіш з двома ручками’ [АУМ, т. 2, к. 149; ГГКС: 103; СБГ: 230; Піпаш, Галас: 85; Жегуц: 79]. У гуцульських говірках Закарпаття простежуємо також функціонування лексеми *коша́рка* ‘плетена з лози посудина’ [Жегуц: 79]. У складі ЛСПГ ‘назви годівниць’ лексема *коши́рка* є репрезентантом семми ‘годівниця, куди клали сіно для звірів’ [Аркушин: 248].

Диференційовану семантичну структуру в українських говірках у межах ЛСПГ ‘плетений кошик’ має лексема *коше́лик*: ‘коробка з соснових дранок’, ‘коробка з кори черешні’ [Аркушин: 248]; ‘здріб. від кошик’ [АУМ, т. 2, к. 35; БГ]; ‘корзинка’ [Жегуц: 79]; фонетичний варіант *куше́лик* ‘кошик, торба’ [Шило: 157].

У поліських говорах для назви кошика ареально переважає лексема *коши́л* (*коше́л*, *коши́л*) [СПГ: 103, 105; Аркушин: 248, 249]. Сема ‘квадратний кошик, короб’ присутня в семантичній структурі лексеми *кошил*, зокрема, у складі семем: ‘ящик, виплетений з лози або дранок’, ‘коробка з березової кори’, ‘коробка з кори черешні’ [Аркушин: 248]; ‘виплетений з дранок великий ящик для овочів’ [Лисенко: 37]. На Поліссі *кошелями* називали також ‘сумки з липової кори’ [Аркушин: 248]. На Гуцульщині *коши́л* – ‘великий кошик’ [ГГКС: 103]; ‘велика корзина’ [Жегуц: 79]. За межами досліджуваного СП лексема *коши́л* функціонує зі значенням ‘грудна клітка’ [ГГКС: 103].

У південно-східних говорах, зокрема, на Наддніпрянщині, у Донецькому та Слобожанському регіоні, як і в говірках Воронежської області Росії, для назви кошика найуживанішою є лексема *кошо́лка* ‘кошик виплетений з лози або рогозу’ [АУМ, т. 3, к. 78; Чабаненко: 159]. На Західному Поліссі лексема *кошо́лка* функціонує із семантикою ‘великий сплетений кошик з двома ручками’ на відміну від назви *коши́лка* ‘невеликий кошик’ [Аркушин: 249]. Спорадично в деяких південно-західних говірках лексеми *кошо́лка* і *коша́лка* є репрезентантами семми ‘плетена сумка’ [АУМ, т. 2, к. 35].

Лексема *кошолок* функціонує зі значеннями ‘великий плетений кошик’ [Аркушин: 249]; ‘кошик з лози з однією ручкою’ [СБГ: 230].

Назва *кошу́л’а* ‘великий кошик’ в межах досліджуваної ЛСПГ відзначена лише на Полтавщині [Вашенко: 50].

Лексема *кошниця* (*кошниця*'а) на периферії ЛСГ 'плетена ємність' є репрезентантом семем 'виплетена з лози повітка біля хати для зберігання качанів кукурудзи' [ГГКС:103]; 'повітка з дахом, у якій зберігають кукурудзу в качанах' [Турчин: 151]; 'приміщення у вигляді високого коша з дахом, в якому зберігають кукурудзу в качанах' [Жегуц: 103; АУМ, т. 2: к. 149; СБГ: 229 – 230]; лексема відзначена і як репрезентант семеми 'рибальська снасть' [Аркушин: 249].

У межах ЛСГ 'дерев'яна ємність для господарських потреб' лексема *кошниця*'а функціонує зі значеннями: 'ящик на млині, куди зсипають зерно' [Онишкевич: 384].

Лексема *кушка* в межах ЛСГ 'дерев'яна ємність' репрезентує семеми: 'дерев'яний футляр для бруска, яким гострять косу' [Онишкевич: 400]; лексеми *кушка*, *кушлик* 'т. с. – дерев'яний кушлик для бруса' [Жегуц: 82]; *кушка* 'т. с.' [Брилінський: 55]. Про пов'язаність лексеми *кушка* зі слов'янським *кош* свідчить семантична структура лексеми. У давнину *кушки*, як і *коші* були не лише дерев'яними, але й плетеними, тобто лексема функціонувала і як компонент ЛСГ 'плетена ємність'.

Сему 'малий кошик' представлено в семантичній структурі назв: здріб. *кошарча*, *кошарчик*, *кошелійчик* 'невеличкий кошик'; *кошелічок* 'т. с.' [КМСГ; АУМ, т. 2, к. 35]; здріб. *кошелік* 'т. с.' [АУМ, т. 2, к. 35; БГ]; 'корзинка' [Жегуц: 79]; *кошичи* (*кошиче*) 'малий кошик' [АУМ, т. 2, к. 35; Шило: 151].

Нині лексема *кіш* і похідні збережені як ядерні компоненти ЛСГ 'плетена ємність', зокрема є репрезентантами семем: 'плетений кошик', 'плетена годівниця для худоби', 'плетений кузов воза', 'кошик-знаряддя для вилову риби' тощо. У межах ЛСГ 'дерев'яна ємність' лексема *кіш* і похідні функціонують як репрезентанти семем: 'дощатий кошик', 'ящик у млині', 'короб віялки', 'дощатий кузов воза' тощо.

Системний аналіз діалектної лексики в складі семантичних полів і лексико-семантичних груп відкриває шляхи для відтворення ареальних особливостей функціонування лексичних одиниць у говорах, дослідження окремих рис історії та культури різних регіонів України.

Джерела

Аркушин – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1. – 354 с.; **АУМ** – Атлас української мови : у 3 т. / ред. кол. : І. Г. Матвіяс, Я. В. Закревська та ін. – К. : Наук. думка, 1984 – 2001. – Т. 1 – 3; **БГ** – Аудіозапис 2010 – 2011 років гуцульської говірки с. Богдан Рахівського р-ну Закарпатської обл.; **Брилінський** – Брилінський Д. Словник подільських говірок / Дмитро Брилінський. – Хмельницьк : Хмельницький РВВ, 1991. – 120 с.; **Ващенко** – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1974. – 108 с.; **ГГКС** – Гуцульські говірки : короткий слов. / відп. ред. Я. В. Закревська. – Л. : Ін-т українознавства

ім. Крип'якевича, 1997. – 232 с.; **ЭССЯ** – Этимологический словарь славянских языков: издано 35 вып. / под ред. О. Н. Трубачева. – Вып. 11 : *копсь – *котьна (ја). – М. : Наука, 1984. – 224 с.; **Жегуц** – Жегуц І. Словник гуцульського говору в Закарпатті / І. Жегуц. – Мюнхен, 2001. – 180 с.; **КМСГ** – Картотека матеріалів до Словника говірок Закарпатської області М. А. Грицака. – Зберігається в Інституті української мови НАНУ; **Лисенко** – Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся / П. С. Лисенко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 72 с.; **Масленникова** – Масленникова Л. И. Из полесской терминологии транспорта // Лексика полесья : материалы для полесского диалектного словаря. – М. : Наука, 1968. – С. 161 – 192; **ОКДА** – Общекарпатский диалектологический атлас : в 7 т. / отв. ред. Р. Я. Удлер. – Кишинев : Штиинца, 1989. – Т. 1. – 198 с.; **Онишкевич** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 т. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1. – 496 с.; **Піпаш, Галас** – Піпаш Ю. Галас Б. Матеріали до Словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Розсішка Рахівського району Закарпатської. Облaсті / Ю. Піпаш, Б. Галас. – Ужгород : Ужгор нац. ун-т, 2005. – 266 с.; **Сабадош 2008** – Сабадош І. Словник Закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Сабадош І. – Ужгород : Ліра, 2008. – 453 с.; **СБГ** – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.; **СПГ** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін. – Т. 4. – К. : Наук. думка, 1973. – 840 с.; **Турчин** – Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині / Є. Турчин. – Л. : Укр. акад. друкарства, 2011. – 384 с.; **Чабаненко** – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. / В. А. Чабаненко. – Т. 2. – Запоріжжя : ЗДУ, 1992. – 372 с.; **Шило** – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Література

Гриценко 1990 – Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 272 с.

Юсікова О. В. Із спостережень над семантичною структурою назв кошиків і похідних з коренем *-кош-* в українських говірках

У статті проведено аналіз назв кошиків у межах одного словотвірного гнізда як компонентів семантичного поля, описано семантичну структуру лексем як одиниць окремих лексико-семантичних груп і підгруп. Об'єктом дослідження є семантична структура лексеми *кіш* (*кош*) і похідних номенів, які функціонують у межах українського діалектного континууму як компоненти лексико-семантичних груп 'плетена ємність для господарських потреб', 'дощата ємність для

господарських потреб, зокрема, є репрезентантами семем: 'плетений кошик', 'плетена годівниця для худоби', 'плетений кузов воза', 'кошик-знаряддя для вилову риби' тощо.

Ключові слова: семантична структура, лексико-семантичне поле, сема, словотвірний дериват.

Юсикова Е. В. Из наблюдений над семантической структурой названий корзин и производных с корнем *-кош-* в украинских говорах

В статье проведен анализ названий корзин в пределах одного словообразовательного гнезда как компонентов семантического поля, описана семантическая структура лексем как единиц отдельных лексико-семантически групп и подгрупп. Объектом исследования является семантическая структура лексемы *кiш* (*кош*) и производных номенов, функционирующих в рамках украинского диалектного континуума как компоненты лексико-семантических групп „плетеная емкость для хозяйственных нужд”, „деревянная емкость для хозяйственных нужд”, в частности, являющихся репрезентантами семем: „плетеная корзина”, „плетеная кормушка для скота”, плетеный кузов телеги”, „корзина для ловли рыбы” и т.п.

Ключевые слова: семантическая структура, лексико-семантическое поле, сема, словообразовательный дериват.

Yusikova O. V. From observation on the semantic structure of the names of baskets and derived from the root *-kosh-* in Ukrainian dialects

The analysis of the names of baskets in a single slot as formative components of the semantic field, describes the semantic structure of the tokens of the separate units lexical-semantic groups and subgroups. The object of study is the semantic structure of the token *kish* (*kosh*), which operates within the Ukrainian dialect continuum as the components of the lexical-semantic groups 'container that is platted for household needs', 'wooden container for household needs', in particular, are representations of semantic units: 'basket that is platted', 'wicker feeder cattle', 'body cart that is platted', 'cart-tools for catching fish' and so on.

Key words: semantic structure, lexical-semantic field, unit of semantic structure, derivational derivative.

Стаття надійшла до редакції 29. 09. 2012 р.

Прийнято до друку 26. 10. 2012 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Гриценко П. Ю.